

Адам Н. ЦРНОБРЊА

Народни музеј Србије

ОЛОВНИ КАЛУП СА ОТИСКОМ СЕСТЕРЦИЈА ЈУЛИЈЕ ДОМНЕ

Апстракт: У раду се разматра случајни налаз оловног калупа са отиском аверсне представе сестерција Јулије Домне, искованог 211-218. године. Калуп је пронађен у атару села Дучина, на простору који се налазио у широј зони (*territorium metalli*) римских рудника сребра и олова на Космају. Као једна од могућих намена калупа предложена је његова примена у процесу кривотворења новца.

Кључне речи: римски новац, космајски рудници, Јулија Домна, Дучина, калуп, фалсификовање новца

У археолошкој збирци Центра за културу Сопот налази се један веома занимљив предмет од олова. Првобитно протумачен као калуп кружне форме са женском представом у негативу, који је вероватно служио за израду печата на керамичким предметима, са том атрибуцијом је био изложен у сталној поставци те институције, и обајвљен у каталогу збирке.¹

Предмет је кружног облика, пречника између 37,9 (хоризонтално) и 40,4 mm (вертикално), дебљине 3,2 mm, тежине 33,34 грама (сл. 1а, 1б). Детаљнијим прегледом установили смо да се на представи „печата“ налази инверзни натпис, као и да је представа женске особе утиснута у подлогу. У питању заправо и није печат, већ негатив аверсне представе римског новца, настао отискивањем монете у довољно загрејану оловну подлогу. Након израде отиска, и добијања „позитива“ стекли смо јаснију слику аверса утиснутог новца (сл. 2).

Пречник новца који је био утиснут у олово износио је 33,2 mm, што одговара величини сестерција. Натпис је IVLIA PIA – FELIX AVG, а на представи се нала-

¹ Анастасов-Марковић 2013, 13, 59, кат. бр. 64.

Сл. 1а – Оловни калуп из Дучине, предња страна (Центар за културу Сопот, инв. бр. 73)

Сл. 1б – Оловни калуп из Дучине, задња страна (Центар за културу Сопот, инв. бр. 73)

Fig. 1a – Lead coin die from Dučina, front (Sopot Cultural Centre, inv. no. 73)

Fig. 1b – Lead coin die from Dučina, back (Sopot Cultural Centre, inv. no. 73)

Сл. 2 – Отисак начињен из калупа из Дучине (отисак начинио Милан Чоловић, препаратор Народног музеја Србије)

Fig. 2 – Impression of the die from Dučina (impression made by Milan Čolović, preparator at the National Museum of Serbia)

зи драпирано попрсје Јулије Домне, са дијадемом на глави, окренуто на лево. Сестерцији са таквим реверсним типом ковани су у Риму између 211. и 218. године (RIC IV-1, p. 311, No 592b или 594b).

Оловни калуп је пронађен у атару села Дучина, али тачна локација налаза није позната. Међутим, чак и такав, оквирни податак о месту налаза може нам помоћи да овај предмет сагледамо у оквиру одређеног ширег контекста. У селу Дучина су, за сада, забележена два археолошка локалитета из римског периода. Њиве у Дучини, где је претпостављено постојање насеља са некрополом, и Селиште, за које се сматра да је насеље из римског периода.² Оба локалитета, као и цео атар данашњег села Дучина, су се налазили у оквиру шире зоне римских рудника олова и сребра на Космају (*territorium metalli*), око 5 км јужно од војног утврђења (*castellum*) и централне рудничке зоне (*metalla*)³ (сл. 3а, 3б).

² Борић Брешковић и Црнобрња 2015, 123, сл. 7/35, 36.

³ Детаљније о територијалној организацији римских рудника на Космају: Борић Брешковић и Црнобрња 2015, 27-41. О истраживањима римских рудника на Космају: Величковић 1958; Томовић 1995; Борић Брешковић и Црнобрња 2015, 20-23; Црнобрња 2017; Цвјетићанин 2024; Црнобрња и Цвјетићанин 2024; Црнобрња 2024.

копавања у Улпији Трајани Сармизегетузи, у коме је отиснут аверс сестерција Луција Вера, који је аутор протумачио као калуп за израду пломби од керамике, воска или олова.¹² Претпоставља се да су оловни калупи за кривотворење новца могли да буду коришћени на два основна начина. Први је такозвана техника ливења изгубљеним воском, где се прави новац утискује у олово, потом се восак сипа у калуп и у првом кораку се израђује реплика од воска. Потом се она прекрива глином, и нови глинени калуп се користи за сипање метала који истискује восак.¹³ Та техника омогућава добијање финих детаља у финалном одливку. Друга техника је могла бити примењивана искључиво за фалсификовање златног, сребрног и посребреног новца, током чије примене је оригинални новац прекриван танким златним или сребрним фолијама, а потом се са обе стране стављао по оловни лист. Ударањем је фолија од племенитог метала истовремено преузимала отисак обе стране новчића, те су оне потом стављане на језгро од неплеменитог метала. Отисак оригиналног новца је остајао на оловним листовима као пратећи продукт процеса.

Уколико је наш предмет служио као калуп за кривотворење новца, то је једино могло бити у случају коришћења технике ливења изгубљеним воском, будући да је оригинални новац био од бронзе. Намеће се питање – због чега би неко фалсификовао бронзани новац?

Рудничке области су у време римске доминације имале посебан економски статус и унутар њих се трговина одвијала по посебним правилима, у знатној мери независним од оних која су важила у провинцији у којој се рудничка област налазила.¹⁴ Та посебна правила унутар царског фиска (*intra fines mettalli*), за последицу су имала и да је у новчану циркулацију на рудничком терену теже продирао готовина споља,¹⁵ а то се посебно односило на ситније номинале од бакра и бронзе, неопходне за свакодневни малопромет.¹⁶ Поред претпоставки да је царски фиск дозвољавао рудничкој администрацији израду званичних имитација државног новца у тренуцима преке потребе, било званичном дозволом или прећутним толерисањем,¹⁷ треба указати и на чињеницу да се у писаним изворима спомињу санкције за кривотворење сребрног и златног новца, али не и бронзаног.¹⁸

Време када је могао настати наш калуп од олова (после 218. године) карактерише управо недостатак ситног бронзаног новца. Претпоставља се да је такву ситуацију проузроковало затварање ковнице у Стобима у време императора Каракале.¹⁹ То је довело до потребе за новим извором мањих номинала, када се у оптицају појављује новац Никеје, чије присуство у оптицају Горње

12 Găzdac 1997, 353.

13 Једини у литератури познат фрагмент римског керамичког калупа за ливење новца на територији данашње Србије откривен је приликом радова на реконструкцији манастира Грачанице, и то за шест новчића, cf. Vasić 1976, 79, n. 3; Душанић 1995, 134.

14 Душанић 1980, 40-41.

15 Душанић 1995, 133.

16 Душанић 1978, 35.

17 Душанић 1995, 133.

18 Grierson 1956, 244-245.

19 Borić-Brešković 2011, 417-418, p. 34-49; Војвода и Бранковић 2016, 108.

Мазије кулминацију достиже у време Александра Севера (222-235. године).²⁰ Управо из тог периода потиче и налаз јединственог примерка оновремене копије новца Александра Севера који је искован од олова, а пронађен је у централној зони космајских рудника (*metalla*), у атару села Бабе.²¹ У питању је копија познатог типа бронзаног новца кованог у Антиохији. Као један од могућих разлога за појаву таквог новца аутор претпоставља, и поред мале вредности метала од ког је искован, управо недостатак ситних апоена, неопходних за свакодневни малопромет.²²

Претпоставка да је наш оловни калуп могао служити за израду фалсификата / копија сестерција Јулије Домне у другој четвртини III века, указивање је само на једну од његових могућих примена. Имајући у виду да су такви налази веома ретки, сматрали смо да је важно да овај примерак буде објављен, и стављен на увид стручној јавности без претензија на доношење коначног суда о његовој намени.

20 Црнобрња и Васић Деримановић 2017, 39.

21 Mihailović 2000, 29-31

22 Mihailović 2000, 30-31

ЛИТЕРАТУРА

Анастасов-Марковић 2013

С. Анастасов-Марковић, *Фонд археолошких налаза у Центру за културу Сокоца*, Младеновац.

Borić-Brešković 2011

В. Borić-Brešković, Coin Hoard from the Stobi Mint Found in South Serbia, *Zbornik Narodnog muzeja* (Beograd) 20-1, 411-437.

Борић Брешковић и Црнобрња 2015

Б. Борић Брешковић и А.Н. Црнобрња, *Остатак средњоримског новца из рудничке области metalla Tricornensia: археолошко нумизматичка студија*, Београд.

Vasić 1976

М. Vasić, Les imitations de la monnaie de bronze romaine des IVe et Ve siècles, у: *Ковање и ковнице античкој и средњовековној новца*, Д. Гај-Поповић, М. Васић и П. Поповић (ур.), Београд, 79-83.

Величковић 1958

М. Величковић, Прилог проучавању римског рударског басена на Космају, *Зборник Народног музеја* I, 95-118.

Војвода и Бранковић 2016

М. Војвода и Т. Бранковић, Новац битинијске ковнице Никеје из римске нумизматичке збирке Народног музеја у Пожаревцу, *Нумизматичар* 34, 103-142.

Gazdac 1997

С. Gazdac, A Lead Mold from Ulpia Traiana Sarmizegetusa, *Pontica* (Constanta) XXX, 351-353.

Grierson P., 1956

The Roman law of counterfeiting, in: *Essays in Roman coinage presented to Harold Mattingly*, R.A.G. Carson and S.H.V Sutherland (eds.), Oxford, 240-261.

Душанић 1978

Сл. Душанић, Анонимни квадранси, *Нумизматичар* 1, 23-39.

Душанић 1980

Сл. Душанић, Организација римског рударства у Норику, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији, *Историјски гласник* 1-2, 7-55.

Душанић 1995

Сл. Душанић, Ковање новца у рудничким дистриктима римског Илирика, у: *Радионице и ковнице средра*, И. Поповић, Т. Цвјетићанин и Б. Борић-Брешковић (ур.), Београд, 131-144.

Mihailović 2000

В. Mihailović, Lead Coin from Alexander Severus, *Numizmatičar* 21, 29-31

RIC IV/1

H. Mattingly, E. A. Sydenham, The Roman Imperial Coinage, IV/1. *Pertinax to Geta*, London 1962.

Томовић 1995

М. Томовић, Римско рударство и металургија сребра у Горњој Мезији, у: *Радионице и ковнице средра*, И. Поповић, Т. Цвјетићанин и Б. Борић-Брешковић (ур.), Београд, 117-130.

Tilley 2021

E. Tilley, *Dirty Money: Lingwell Gate's Roman Coin Moulds*, Yorkshire.

Hall 2014

J. Hall, With Criminal Intent? Forgers at Work in Roman London, *Britannia* 45, 165-194.

Hall and Goodburn-Brown 2015

J. Hall and D. Goodburn-Brown, Faking It – the evidence for counterfeiting coins in Roman London, *London Archaeologist* 14 (5), 123-127.

Hingley 2023

R. Hingley, Contextualising Counterfeits: Roman Coin Moulds in Britain and the Channel Islands, *Britannia* 54, 189-225.

Црнобрња 2017

А.Н. Црнобрња, Ревизионо археолошко рекогносцирање уже зоне римских космајских рудника, *Зборник Народног музеја XXIII-1*, 237-265.

Црнобрња 2024

А.Н. Црнобрња, Римски царски рудници на Космају и њихова заштита, у: *Од мнојодоштва до хришћанства: ројонда у Сјојнику*, Т. Цвјетићанин (ур.), Београд, 47-51.

Црнобрња и Васић Деримановић 2017

А.Н. Црнобрња и Ј. Васић Деримановић, Нови налази новца битинијске ковнице Никеје, *Нумизматичар* 35, 33-61.

Црнобрња и Цвјетићанин 2024

А.Н. Црнобрња и Т. Цвјетићанин, Стојник – Градиште: војно утврђење са централним рудничким насељем, у: *Од мнојодоштва до хришћанства: ројонда у Сјојнику*, Т. Цвјетићанин (ур.), Београд, 13-20.

Цвјетићанин 2024

Т. Цвјетићанин, Римски царски рудници на Космају, у: *Од мнојодоштва до хришћанства: ројонда у Сјојнику*, Т. Цвјетићанин (ур.), Београд, 7-12.

Chameroy, Guihard 2016

J. Chameroy, P.-M. Guihard, Falsa fusio à Trèves. Les moules monétaires du IIIe siècle de la Löwenbrauerei et la place du denier dans la circulation monétaire en Gaule du Nord, in: J. Chameroy, P.-M. Guihard (dir.), *Produktion und Recyceln von Münzen in der Spätantike / Produire et recycler la monnaie au Bas-Empire*, Mainz, RGZM, 235-278.

LEAD DIE WITH THE IMPRESSION OF A JULIA DOMNA SESTERTIUS

SUMMARY

This paper deals with the accidental find of a lead coin die with an impression of the obverse representation of a sestertius of Julia Domna. The die was discovered in the territory of the village of Dučina, in an area located in the wider zone (*territorium metalli*) of Roman silver and lead mines at Kosmaj (Fig. 3).

The item is circular, with a diameter between 37.9 (horizontally) and 40.4 mm (vertically), a thickness of 3.2 mm, and weight of 33.34 grams (Fig. 1). After making an impression, and obtaining a "positive", we gained a clearer image of the obverse of the minted coin (Fig. 2). The diameter of the coin impressed into lead was 33.2 mm, compatible to the size of a sestertius. The inscription reads: IVLIA PIA – FELIX AVG, and there is a depiction of a draped bust of Julia Domna, with a diadem on her head, facing left. Sestertii with such a obverse type were minted in Rome between 211 and 218 (RIC IV-1, p. 311, No 592b or 594b).

As a possible function of the die, its use in the process of counterfeiting coins was suggested. Special rules of the imperial treasury (*intra fines metalli*) that rendered money inflow more difficult, especially smaller denominations needed for everyday trade, are highlighted, as well as the shortage of bronze coins in the province of Moesia Superior in the period when this lead die was made (after 218), which has already been registered in scientific literature.

The assumption that our lead coin die could have been used to make forgeries / copies of sestertii of Julia Domna in the second quarter of the 3rd century is merely a suggestion for one of its possible uses. Bearing in mind that such finds are extremely rare, we believed that this example should be published and presented to the professional public without pretensions at making a final judgment on its function.

Keywords: Roman coins, mines of Kosmaj, Julia Domna, Dučina, coin die, coin counterfeiting